

ДОСЛІДЖЕННЯ АСПЕКТІВ САМОСТАВЛЕННЯ У СТАРШОМУ ШКІЛЬНОМУ ВІЦІ

Метельська Н. Й.

доктор філософії

Полтавський національний педагогічний університет
імені В. Г. Короленка
м. Полтава, Україна

Вступ. В умовах сучасного українського суспільства питання про формування особистості, становлення її ціннісно-сміслової сфери, розвиток творчого потенціалу, навичок цілепокладання та діяльного ставлення до свого життя є доцільним та життєво важливим. Успішне функціонування та зростання всіх сфер суспільного життя значною мірою визначається особистісними якостями, здібностями, домаганнями та цінностями конкретної людини, яка здатна протиставляти соціуму свою волю та свої бажання, здатна захистити свої права та здійснювати свідомий життєвий вибір. Тому актуальності на сьогоднішній день набуває питання формування та розвитку особистості, становлення її самосвідомості.

Вивченням питань розвитку особистості, становлення самосвідомості у вітчизняній і зарубіжній психологічній науці займались Р. Бернс, М. Боришевський, Т. Драгунова, Г. Костюк, Г. Крайг, Ю. Орлов, С. Пантелєєв, С. Рубінштейн, О. Спіркін, В. Столін, П. Чамата, І. Чеснокова, Н. Шафажинська, Т. Шибутані, та інші. Дослідження Л. Божович, Л. Виготського, І. Дубровіної, Д. Ельконіна, І. Кона, К. Левіна, І. Ліпкіної, О. Леонтєва, В. Мерліна, Ж. Піаже, О. Прихожан, Д. Фельдштейна та інших свідчать, що старший шкільний вік, який припадає на ранню юність, є періодом становлення самосвідомості.

Ціль роботи — розглянути основні підходи до аналізу самосвідомості, виявити особливості самоствавлення у старшому шкільному віці.

Розвиток свідомості та самосвідомості людини є одним з визначальних процесів у ході становлення її як особистості, індивідуальності, суб'єкта

діяльності, спілкування та пізнання. Свідомість визначають як вищу, властиву лише людині та пов'язану з мовленням функцію мозку. Її сутність — у загальному, оціночному, цілеспрямованому відображенні та конструктивно-творчому перетворенні дійсності, попередній мисленнєвій побудові дій та передбаченні їх результатів, у розумному саморегулюванні та самоконтролюванні поведінки людини [3].

Дослідники виділяють три основні компоненти самосвідомості [6]:

1) когнітивний (пізнавальний) — система уявлень і знань про себе (самопізнання, самоаналіз, уявлення про себе, самооцінка тощо);

2) емоційно-оцінний — емоційна оцінка своїх уявлень і знань про себе, емоційне ставлення до себе (почуття скромності, гордості, власної гідності тощо);

3) поведінковий (регулятивний) — усі прояви психічної активності, у яких виступає свідоме регулювання власних дій, вчинків, свого ставлення до оточуючих і самого себе (самовладання, самодисципліна, самоконтроль тощо).

Розвиток самосвідомості людини нерозривно пов'язаний з процесом самопізнання як пізнання себе, своїх потенційних і актуальних властивостей, особистісних, інтелектуальних особливостей, своїх стосунків з іншими людьми. Феномен самосвідомості стосується питання про те, як відбувається самопізнання, і того, що вже засвоєно чи присвоєно, перетворено в «Я» суб'єкта і в його особистість, та яких форм набувають результати цього процесу в самосвідомості. Узагальнені результати пізнання і емоційно-ціннісного ставлення до себе закріплюються у відповідну самооцінку, що включається в регуляцію поведінки особистості як один з визначальних моментів [1].

Самооцінка є найбільш складно структурованим і багатограним компонентом самосвідомості і прямим вираженням оцінки інших осіб, що беруть участь у розвитку особистості. Особливе значення для успіху формування особистості і її самооцінки має досвід безпосереднього спілкування. Пізнаючи, аналізуючи інших, порівнюючи себе з іншими, людина

сама себе розкриває. Отже, людина пізнає себе через іншу людину лише в процесі спілкування і розуміння інших людей [4].

Самооцінка тісно пов'язана з рівнем домагань особистості. Рівень домагань — це бажаний рівень самооцінки особистості (рівень образу «Я»), що проявляється в ступені складності цілі, яку індивід ставить перед собою. Прагнення до підвищення самооцінки у тому випадку, коли людина має можливість вибрати ступінь складності чергової дії, породжує конформізм двох тенденцій: з одного боку — прагнення підвищити домагання, щоб пережити максимальний успіх, а з іншого боку — знизити домагання, щоб уникнути невдачі. У випадку успіху рівень домагань зазвичай підвищується, людина проявляє готовність вирішувати складніші завдання, а при невдачі, відповідно, знижується [2].

Самосвідомість особистості, використовуючи механізм самооцінки, реєструє співвідношення власних домагань і власних досягнень. Поняття самоповаги багатозначне. По-перше, це надзвичайно важливий компонент самосвідомості, а по-друге, воно має на увазі і задоволеність собою, прийняття себе, почуття власної гідності, і позитивне ставлення до себе, і узгодженість свого особистого та ідеального «Я». Проте висока самоповага є зовсім не синонімом зверхності некритичності до себе. Людина з високою самоповагою вважає себе не гіршою за інших, вірить у себе і в те, що може перебороти свої недоліки. Низька самоповага, навпаки, передбачає стійке почуття неповноцінності, що дуже негативно впливає на емоційний стан і соціальну поведінку людини. Але незадоволеність собою і висока самокритичність не завжди свідчать про занижену самоповагу. Неспівпадіння реального та ідеального «Я» — цілком нормальний, природний наслідок зростання самосвідомості і необхідна передумова цілеспрямованого виховання [5].

Провідний зарубіжний психолог В. Джеймс для визначення поняття самоповаги запропонував відношення успіху до рівня домагань. Чим більший успіх і чим менший рівень домагань, тим вищий рівень самоповаги [7].

Емоційно-ціннісне ставлення особистості до себе виникає на основі

переживань, включених в раціональні моменти самосвідомості. В той же час переживання є необхідною умовою існування емоційно-ціннісного ставлення особистості до себе, оскільки саме через них усвідомлюється ціннісний зміст для особистості власних різних ставлень до себе, вони виступають своєрідним критерієм позитивної чи негативної сигнальності форм самоствавлень [2].

Регуляторну роль компонентів самосвідомості розглядають як одну з її функцій у двох контекстах — в контексті різноманітних порушень самосвідомості і їх впливу на поведінку, і з точки зору адаптації до самого себе, самоприспосовування (Є. Аронова, С. Рубінштейн, Н. Саржавеладзе).

Специфіка саморегуляції поведінки пов'язана з включенням у неї волі, завдяки якій вона може здійснюватись саме як дія. Саморегуляція функціонально існує як дворівневий процес. Перший рівень — управління особистістю безпосереднім протіканням поведінкового процесу на всіх етапах його розгортання — від мотивуючих детермінант до кінцевого ефекту і його оцінки. Другий рівень — самоконтроль, тобто безперервне прослідковування особистістю всіх ланок регуляції поведінки, їх зв'язку, внутрішньої логіки. Оптимальна форма саморегулювання поведінки пов'язана з помірно вираженим самоконтролем, коли не потребуються додаткові зусилля на його актуалізацію [1].

Матеріали та методи. Для проведення емпіричного дослідження була визначена методика «Тест-опитувальник самоствавлення В. Століна, С. Пантелеєва». Дослідженням було охоплено 50 старшокласників (учні 11-х класів), віковий діапазон опитуваних становив 16-17 років. Ми скористалися саме цією методикою, оскільки вона дозволяє комплексно охопити різні параметри досліджуваного явища та дає можливість отримати оцінку тих складових у структурі самооцінки, що найбільше стосуються нашого дослідження.

Результати та обговорення. Дані емпіричного дослідження подані у табл. 1.

Проаналізувавши одержані дані, можна зробити наступні висновки.

Таблиця 1.

Рівні вираження ознак самоствалення старшокласників (n=50, у %)

Ознаки Рівень	глобальне самоствалення	самоповага	автосимпатія	очікуване ставлення інших	самоінтерес	самовпевненість	ставлення інших	самоприйняття	самокерівництво, самопослідовність	самозвинування	самоінтерес	саморозуміння
<i>Не виражена</i>	7	23	43	44	27	43	54	33	23	50	13	46
<i>Виражена</i>	30	37	7	33	23	27	33	17	33	27	13	27
<i>Яскраво виражена</i>	63	40	50	23	50	30	13	50	44	23	74	27
Загалом	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100

Яскраво вираженою самоповага є у 40 % опитаних. Шкала самоповаги пов'язана з факторами самокерівництва, самопослідовності, саморозуміння, самовпевненості. Тут бачимо низькі показники шкали саморозуміння (46 %). Тобто можна припустити, що розуміння самих себе у старшокласників знаходиться на низькому рівні. Низькі показники самовпевненості (43 %) можуть вказувати на недостатню віру в свої сили і здібності, енергію, самостійність, недооцінку власних можливостей. Високі значення самокерівництва та внутрішньої послідовності (44 %) є свідченням здатності контролювати власне життя і бути самопослідовними. Високий рівень самоінтересу (50 %) свідчить, що досліджувані проявляють інтерес до власних думок і почуттів, готовність спілкуватись із самими собою на рівних. Самоінтерес характеризується також показниками очікуваного ставлення інших. Показники мають тенденцію до низького рівня вираження (44 %), що може стати свідченням очікування негативного ставлення від інших людей. Це також може бути характеристикою невпевненості у власній цікавості для інших людей, оскільки у тому, якої оцінки оточуючих очікує індивід, опосередковано відображається і його власна самооцінка.

За показниками автосимпатії більшість досліджуваних (50 %) мають високий рівень вираження, тобто симпатизують собі, приймають себе у цілому. Водночас у 43 % досліджуваних автосимпатія виражена на низькому рівні, що є

досить високим і негативним показником, а ще 7 % демонструють середній рівень вираження даної ознаки. Шкала автосимпатії включає фактори самоприйняття і самозвинувачення. Тут бачимо високий рівень самоприйняття (50 %). Низький рівень самозвинувачення (50 %) є позитивною ознакою, оскільки показує відсутність необґрунтованих звинувачень на власну адресу. Тобто можна говорити про схвалення себе в цілому і в суттєвих частинах, довіру до себе і позитивну самооцінку. Серед шкал, спрямованих на вимірювання вираженості установки на ті або інші внутрішні дії на адресу «Я» досліджуваного, має місце шкала самоінтересу, яка не дублює попередньо проаналізовану однойменну шкалу. Так, її показники свідчать про те, що 74 % старшокласників мають високий рівень самоінтересу, тобто проявляють інтерес до власних думок і почуттів, готовність спілкуватись із самими собою на рівних. Шкала ставлення інших має низький рівень вираження у 54 % старшокласників. Отже, глобальне самоставлення, що проявляється як внутрішнє недиференційоване почуття «за» чи «проти» себе, є загалом позитивним (63 %). При цьому є деякі показники можуть бути сигналом прояву невпевненості у спілкуванні з іншими, тобто у комунікативній сфері. Це є характерним для раннього юнацького віку, зокрема для старшокласників.

Згідно з концепцією В. Століна, самосвідомість має трирівневу структуру і є поєднанням когнітивного, афективного і регулятивного компонентів [5]. Доцільно проаналізувати результати методики за компонентами структури самосвідомості. Когнітивний компонент — система уявлень і знань індивіда про себе. Вона пов'язана зі шкалами саморозуміння, самоінтересу і очікуваного ставлення інших. Найнижчі показники отримані саме у когнітивній сфері, що, швидше за все, пов'язано з недостатнім розумінням самих себе та свого місця серед інших, недостатніми знаннями про свій внутрішній світ.

Приблизно однакові показники були отримані за регулятивним і емоційним компонентами. Афективний компонент є емоційною оцінкою своїх уявлень і знань індивіда про себе, емоційне ставлення до себе. Його складають самоповага, автосимпатія, самовпевненість. Регулятивний компонент — усі ті

прояви психічної активності, у яких виступає свідоме регулювання власних дій, вчинків, свого ставлення до оточуючих і до самого себе. Він пов'язаний із самоприйняттям, самокерівництвом, самозвинуваченням. Середні значення даних факторів говорять про помірний вияв ознак і середній рівень самооцінки.

Висновки. Отже, у представлений в дослідженні статистичній сукупності має місце низький рівень саморозуміння. У групі спостерігається високий самоінтерес та висока автосимпатія. Крім того, для досліджуваної вибірки характерний середній рівень самооцінки.

Виходячи з результатів проведеного дослідження, можна припустити, що досліджувані старшокласники неостатньо розуміють самих себе та своє місце серед інших. Тому ми вважаємо за необхідне проведення психокорекційного впливу для оптимізації пізнавального компоненту самоствавлення.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бегеза Л. Є. Психологічні особливості свідомості та самосвідомості особистості. *Актуальні проблеми психології*. 2017. Том XI. Випуск 16. С. 256-263.
2. Горбатих В. В. Самоствавлення особистості як емоційний компонент самосвідомості. *Вісник Запорізького національного університету. Педагогічні науки*. 2010. № 2. С. 48-52.
3. Максименко С. Д. Загальна психологія. Київ: Форум, 2003. 256 с.
4. Сольська Т. Основні чинники формування самосвідомості в юнацькому віці. *Вісник Київського інституту бізнесу та технологій*. 2010. № 1. С. 121-123.
5. Столин В. В. Самосознание личности. URL: <https://psylib.org.ua/books/stolv01/index.htm> (дата звернення: 06.01.2024 р.).
6. Чамата П. Р. Самосвідомість та її розвиток у дітей. Київ : Знання, 1965. 48 с.
7. James W. The principles of psychology. URL: <https://psycnet.apa.org/doiLanding?doi=10.1037%2F10538-000> (дата звернення: 16.11.2023 р.).